

O mučenju u primitivnim društvima

Pierre Clastres

1974.

Sadržaj

I. Zakon i pismo	3
II. Pisanje i telo	3
III. Telo i obred	4
IV. Obred i mučenje	4
V. Mučenje i pamćenje	5
VI. Pamćenje i zakon	6
Zaključak	8

I. Zakon i pismo

Niko ne sme da gubi iz vida strogost zakona. *Dura lex sed lex* (lat., „strog zakon, ali ipak zakon“). U zavisnosti od epohe i društva, ova svest je održavana budnom na najrazličitije načine. Najsvežiji primer u našem društvu je uvođenje opšteg obaveznog obrazovanja. Od kada je opšte obrazovanje ozakonjeno niko više nema pravo da izigrava neobaveštenost – osim ako ne laže, ako ne počini prestup. Jer, ta strogost zakona sada je zapisana. Pisana reč je na strani zakona; zakon živi u pisanoj reči; niko više ne može da tvrdi da zna za jedno, ali ne i za drugo. Zato su svi zakoni zapisani; zato je svo pisanje samo indeks zakona. To je lekcija koju bi trebalo izvući iz istorijskog proučavanja beskrajne litanije velikih despota, kraljeva, careva, faraona, iz ponašanja svakog Sunca koje je bilo u stanju da svoje zakone nametne onima ispod sebe. Svuda i bez izuzetka, uvek iznova izmišljano pismo direktno saopštava snagu zakona, bilo da je uklesano u kamen, naslikano na životinjskoj koži ili iscrtano na papirusu. Čak se i *quipu* starih Inka mogu smatrati za oblik pisanja: daleko od toga da budu samo podsetnik u računanju, užad uvezana u čvorove bila su pre svega način da se potvrdi legitimnost carskog zakona i njegovog prava na nasilje.

II. Pisanje i telo

Brojna književna dela govore nam kako se Zakon stalno nalazi u potrazi za novim mestima na kojima će ispisati svoje slovo. Oficir iz Kafkine *Kažnjeničke kolonije* detaljno opisuje istraživaču način rada mašine za ispisivanje zakona:

„Naše kaznene mere ne zvuče dovoljno strogo. Zato svaka zapovest koju zatvorenik odbije da poslušati biva ispisana Drljačom po njegovom telu. Na primer, ovom zatvoreniku – oficir pokaza na jednog čoveka – na telu će biti ispisano: POŠTUJ SVOJE PRETPOSTAVLJENE!“

I kao da je reč o najobičnijoj stvari, oficir nastavlja da objašnjava istraživaču, koji je zaprepašćen činjenicom da osuđenom čoveku presuda neće ni biti saopštena: „Nema potrebe da mu se bilo šta kaže. Ionako će sve saznati preko svog tela.“ A zatim i ovo: „Znate i sami koliko je ponekad teško razabrati neki natpis sopstvenim očima; ali, naši ljudi ga razaznaju preko svojih rana. Istina, to je težak zahvat. Traje skoro šest sati.“

Kafka ovde označava telo kao površinu za pisanje, pripremljenu da na sebe primi čitko ispisan tekst zakona.

Na primedbu da nešto što je plod piščeve mašte ne može da se primeni na oblast društvenih činjenica, može se odgovoriti da je Kafkin delimirijum u ovom slučaju donekle vizionarski, da književna fikcija nagoveštava najaktuelniju stvarnost. Marčenkova¹ ispovest gorko ilustruje trojno savezništvo iz Kafkine imaginacije, između zakona, pisanja i tela:

„Onda su se pojavile tetovaže. Sreo sam dvojicu običnih zatvorenika koji su postali „politički“; jedan se odazivao na nadimak Musa; drugog su zvali Mazaj. Na njihovim čelima i obrazima bilo je istetovirano: 'komunisti-koljači' i 'komunisti piju krv

¹ Anatolij Marčenko, *Moje svedočenje*, 1971. Politički zatvorenik, umro u zatvoru 1986. od posledica štrajka glađu. (nap. prev.)

ljudima'. Kasnije sam sretao mnoge druge zatvorenike koji su na licima nosili slične parole. Najčešći natpisi, istetovirani velikim slovima preko čitavog čela bili su HRUŠČOVLJEV ROB i ROB K.P.S.S.“

Ali, u ovoj stvarnosti sovjetskih logora iz šezdesetih godina ima nečeg što nadilazi čak i fikciju kažnjeničke kolonije. U ovoj drugoj, sistem mora da koristi mašinu koja ispisuje tekst zakona na telima zatvorenika, koji se tome pasivno podvrgavaju. U stvarnom logoru, u kojem je sistem prinude razvijen do krajnjih granica, trojnom savezništvu nije potrebna mašina. Tačnije, sami zatvorenici pretvorili su se u mašine za pisanje zakona, ispisujući ga na sopstvenom telu. U kažnjeničkim kolonijama Moldavije ispisivanje surovog slova zakona povereno je rukama i telima samih osuđenika. Granica je dostignuta: zatvorenik je konačno poražen. Njegovo telo samo ispisuje presudu.

III. Telo i obred

Veliki broj primitivnih društava naglašava trenutak kada mladi ljudi prelaze u društvo odraslih kroz instituciju poznatu kao „obredi prelaska“. Ovi obredi su često okosnica čitavog društvenog i religioznog života. Obred uvek podrazumeva da telo iskušenika bude na potpunom raspolaganju. Samo telo, u svojoj neposrednosti, predstavlja jedini prostor na kojem društvo utiskuje znak vremena, trag prelaska i buduće sudbine. U kakvu to tajnu iskušenik biva upućen tim obredom u kojem, za trenutak, njegovo telo stoji na potpunom raspolaganju? Ovo intimno prožimanje tela i tajne, tela i istine saopštene inicijacijom, vodi nas od jednog pitanja ka drugom. Zašto telo pojedinca mora da bude fokusna tačka plemenskog etosa? Zašto tajna mora da bude saopštena tako što će biti društveno ozakonjena putem obreda koji se vrši na telima mladih ljudi? Telo posreduje u sticanju znanja; znanje se ispisuje na telu. Značenje inicijacije nalazi se u odgovoru na dvostruko pitanje prirode znanja koje se prenosi obredom i na ulogu tela u njegovom izvođenju.

IV. Obred i mučenje

„O, kakav užasan prizor, kakva čudesna priča!“ Hvala Bogu, prošlo je. Video sam sve i sada to mogu da kažem svetu.

Džordž Ketlin je ove reči napisao svega četiri dana nakon što je prisustvovao velikom godišnjem obredu Mandan Indijanaca. U opisu koji je dao, kao i u skicama obreda koje je tada napravio, Ketlin nije mogao a da ne izrazi svoj užas i gađenje, uprkos divljenju koje je osećao prema velikim ratnicima sa Visoravni. Razumljiva reakcija, ako se ima u vidu da u ovom obredu društvo ne raspolaze telom osuđenika na bilo koji način – skoro uvek, i to je ono što je toliko užasnulo Ketlina, predmet obreda je telo izloženo mučenju:

„Mladići, sada već potpuno iscrpljeni gladovanjem, žeđu i bdenjem koje je trajalo skoro četiri dana i noći, dolaze na obredni prostor i spuštaju se na ruke i kolena ili nekako drugačije, kako je već potrebno za izvođenje operacije, i onda prepuštaju okrutnostima.“²

² George Catlin: *Letters and Notes on the Manners, Customs and Condition of the North American Indians* (First published in London, 1844.; New York, Dover 1973). Navedeni odlomci su iz Pisma br. 22. (nap. prev.)

Probadanje tela, vešanje iskušenika o drvene kočice koji se provlače kroz rane, kidanje mesa, „poslednja trka“:³ izgleda da okrutnostima nema kraja. A opet:

„Nepokolebljiva odlučnost sa kojom svako od njih podnosi mučenje nadilazi njihovu lakovernost; svaki put kada im nož zaseče meso na njihovim licima ne može se videti ni trag popuštanja; a nekoliko njih, videći kako pravim skice, dalo mi je znak glavom da im pogledam u lica, na kojima, tokom čitavog tog užasnog čina, nisam mogao da vidim ništa osim blagog smeška kojim su mi uzvraćali pogled. Mogao sam da čujem kako im noževi razidiru meso; nisam mogao više da izdržim i suze su same krenule da mi teku niz lice.“

Eksplisitne tehnike, sredstva i ciljevi ovih okrutnosti variraju u zavisnosti od plemena i područja, ali njihov predmet je uvek isti: to je pojedinac kome treba naneti bol. Na drugom mestu⁴ opisao sam inicijaciju Gvajaki mladića, čija se leđa zasecaju čitavom dužinom. Bol je uvek nepodnošljiv: ne puštajući ni glasa, iskušenici često gube svest. Među čuvenim Mbaja-Gvajakuru Indijancima, iz paragvajskog dela oblasti Čako, mladići prispeli za ratnike takođe moraju da prođu kroz iskušenje koje podrazumeva mučenje. Njihovi penisi i drugi delovi tela probadaju se zašiljenom kosti jaguara. I ovde je ćutanje jedini odgovor na bol koji prati ovo posvećenje.

Slični primeri mogli bi da se nižu u nedogled. Svi oni govore isto: u primitivnim društvima mučenje je suština obreda posvećenja. Da li je to onda samo način na koji društvo želi da iskuša fizičku izdržljivost svojih pripadnika i dokaže njihovu vrednost? Da li je svrha mučenja prilikom obreda samo prilika za dokazivanje individualne vrednosti? U svom izveštaju Ketlin dobro izražava ovo klasično viđenje:

„Već sam izneo dovoljno šokantnih i užasnih činjenica koji bi svetu trebalo da potvrde priče o nadmoćnom stoicizmu Indijanaca i njihovoj izdržljivosti. Spreman sam da im u tom pogledu uvek odam priznanje. Moje srce se razdire od gnušanja nad tim strašnim sujeverjem, ali ja sam ipak spreman da ih opravdam i oprostim im njihovo slepo istrajavanje u tom drevnom običaju.“

Ako ovo objašnjenje prihvatimo kao dovoljno, promaći će nam funkcija patnje, kojoj se pridaje premalo značenja i tako potpuno previđa način na koji je pleme koristi da bi pojedinca podučilo nečemu.

V. Mučenje i pamćenje

Izvođači obreda staraju se o tome da iskušenik bude izložen najvećoj mogućoj patnji. Na primer, kod Gvajaki Indijanaca, koža na leđima iskušenika može da se raseče i običnim nožem od bambusa; ali to ne bilo *dovoljno bolno*. Zato koriste kamen, i to ne sasvim oštar, koji više razdire nego što seče. Zato neki stariji čovek, sa dovoljno iskustva, odlazi da potraži takav kamen, obično u koritu nekog potoka.

Džordž Ketlin je među Mandanima primetio sličnu okupiranost itenzitetom patnje:

³ Deo obreda u kojem iskušenik biva vučen ili nateran u trk sve dok mu se teret okačen pomoću drvenog kočica ne otkine od udova. (nap. prev.)

⁴ Pierre Clastres, *Chronique des Indiens Guayaki*, Paris, Plon, 1972. Pjer Klastr, *Hronika o Gvajaki Indijancima*, Kiša/ Stylos, Novi Sad 2004.

„Jedan čovek drži u desnoj ruci, između palca i kažiprsta, nož naoštren sa obe strane kojim zahvata inč ili malo više mesa sa ramena ili sa grudi, a onda po tom nožu udara sečivom drugog noža, da bi tako čitav zahvat učinio što bolnijim..“

Kao i Gvajaki mučitelji i mandanski šamani ne pokazuju ni trunku saosećanja:

„Dok mladić polako dolazi sebi, njegovi mučitelji ga pažljivo posmatraju i mrmljaju između sebe, dok se njegovo telo još grči i uvija od bolova. Tek kada se potpuno umiri mučitelji ga odnose, sigurni da je ovaj, kako to kažu, sada 'potpuno mrtav'.“

Sve dok je posvećenje ispit lične hrabrosti – a ovaj obred jednim delom to svakako jeste – ta hrabrost se izražava, da tako kažemo, ćutanjem pred licem patnje. Ali, posle posvećenja, kada je sva patnja već zaboravljena, ostaje nešto drugo, nepovratan višak, tragovi urezani u telo nožem ili kamenom, ožiljci nanetih rana. Posvećeni čovek je obeležen čovek. Svrha posvećenja u fazi mučenja je da obeleži telo: u ovom obredu društvo utiskuje svoj znak na tela mladih ljudi. Taj ožiljak, taj znak je neizbrisiv. Ispisan na najdubljim slojevima kože on će uvek, poput večitog svedoka, govoriti da je bol možda zaboravljen, ali da je bio doživljen u strahu i patnji. Znak sprečava zaborav. Samo telo nosi sećanje na utisnute tragove; telo je postalo organ pamćenja.

Pleme ne želi da izgubi svoju tajnu, koja se kroz ovaj obred prenosi mladim posvećenicima. Šta je to što mladi Gvajaki lovac ili mladi Mandan ratnik sada znaju? Znak je siguran dokaz pripadnosti grupi. „Ti si jedan od nas. To nikada nećeš zaboraviti.“ Martin Dobrichofer⁵ nije mogao da pronađe reči kojima bi opisao surovi običaj tetoviranja lica mladih žena kod Abipone Indijanaca, koji se izvodi u vreme njihove prve menstruacije. Evo šta je jedna starica rekla devojci koja nije mogla da izdrži bolno tetoviranje iglicama od trnja:

„Umukni već jednom ti kukavice! Nisi dostojna svog naroda! Ne možeš da izdržiš ni ovo malo grebuckanje! Možda ne znaš da pripadaš rasi ljudi koji nose mnoge rane i koji su uvek bili pobednici? Mekša si od pamuka. Nema sumnje da ćeš ostati stara devojka. Ni jedan naš junak neće hteti da se sjedini sa takvom kukavicom.“

Sećam se kako su jednog dana, 1963. godine, Gvajaki Indijanci utvrdili pravu „nacionalnost“ jedne mlade paragvajске žene. Kada su joj skinuli svu odeću videli su da na rukama ima plemensku tetovažu. Ispostavilo se da su je belci zarobili dok je još bila dete.

Posvećenje koji se sastoji u ispisavanju znaka na telima iskušenika ima dve očigledne funkcije: da ispita ličnu izdržljivost i da stvori svest o pripadnosti grupi. Da li je pamćenje stečeno bolom sve što ostaje? Da li je zaista neophodno da pojedinac prođe kroz takvo mučenje da bi shvatio vrednost svog ega i stekao plemensku, etničku ili nacionalnu svest? Gde je tu tajna, gde je znanje koje se prenosi?

VI. Pamćenje i zakon

Obred posvećenja je pedagoški čin kojim se grupa obraća pojedincu, pleme svojim mladim ljudima. Vrlo stroga pedagogija, a ne dijalog, pošto posvećenik podvrgnut mučenju mora da ostane

⁵ Martin Dobrichofer, *Historia de los Abipones*, Universidad Nacional del Nordeste, Resistencia (Chaco), 1967. 3 vols.

nem. Njegovo ćutanje je znak pristanka. Na šta to mladi ljudi pristaju? Oni pristaju da se od trenutka smatraju za punopravne članove zajednice. Ništa više, ništa manje od toga. Znak koji im je nepovratno utisnut obeležava ih kao takve. To je u stvari tajna koju grupa otkriva svojim mladim ljudima:

„Ti si jedan od nas. Svako od vas je kao i bilo ko drugi među vama; svako od vas je kao i svi ostali pripadnici plemena. Nosićete isto ime i nikada ga nećete promeniti. Svako od vas zauzima među nama isti prostor kao i bilo ko drugi. Niko od vas ne vredi više od nekog drugog; niko od vas ne vredi manje od nekog drugog. To nikada nećete moći da zaboravite. Uvek ćete imati na umu da je svakome od vas na telo utisnut isti znak.“

Drugim rečima, društvo diktira zakon svojim članovima tako što ga ispisuje na njihovim telima. Nikome nije dopušteno da zaboravi taj zakon na kojem počiva društveni život plemena.

Tokom XVI veka prvi hroničari opisivali su brazilske Indijance kao ljude bez vere, kraljeva i zakona. Istina, ta plemena nisu znala za surov, separadni zakon koji u jednom podeljenom društvu manjina nameće većini. O takvom zakonu – zakonu kralja i države – Mandan, Gvajakuru, Gvajaki i Abipone zaista nisu znali ništa. Zakon koji su oni saznavali kroz bol bio je zakon primitivnog društva, koji se svakom pojedincu obraćao na isti način: *Ti ne vrediš više od nekog drugog; ti ne vrediš manje od nekog drugog*. Taj zakon ispisan na telu izražava odbijanje primitivnog društva da postoji kao podeljeno, da dopusti pojavu vlasti odvojene od društva, vlast koja bi mogla da izmakne kontroli. Suština tog zakona je u zabrani nejednakosti, čemu svaki pojedinac biva podučen na krajnje surov način, tako da tu poruku nikada ne zaboravi. Kao sama suština grupe, taj zakon postaje i suština svakog pojedinca, koja se izražava kroz njegovu spremnost da ga se pridržava. Poslušajmo još jednom šta kaže Džordž Ketlin:

„Bio je tu i jedan mučenik koga su vukli okolo i kome je o jednu nogu, kroz meso, bila okačena lobanja losa. Drugi su skakali po njoj, pokušavajući da je otkinu, ali bez uspeha. Onda su počeli da je vuku još jače i mahnitije, tako da se po žagoru gomile osetilo da je mladićev život u opasnosti; najzad, jedan vauč dotrča do njih, noseći svoju obrednu lulu, koju je prislonio na mladićev obraz, dok je ovaj ležao na zemlji, sa lobanjom koja mu je još uvek visila na jednom komadu mesa. Mladić, inače veoma interesantnog i prijatnog lika, uskoro je došao k svesti i potpuno mirno posmatrao svoje razderane i krvave udove. A onda je, blago se smešeći nesreći koja ga je zadesila, otpuzao kroz gomilu (umesto da hoda, na šta nije imao pravo sve dok mu onaj deo mesa ne otpadne) u pravcu prerije, na oko pola milje od logora. Na tom mestu je, bez ikakve pomoći, ostao tri dana i noći, možda i duže, bez hrane, moleći se samo Velikom Duhu.

Tek kada je rana počela da se gnoji i kada su zajedno sa istrnulim delom mesa otpali i lobanja i ono parče drveta kojim je bila zakačena o nogu (a koje nije smeo da ukloni na neki drugi način), mladić je mogao da se vrati u selo. Potpuno iznemogao, otpuzao je nazad moleći za hranu, koju su mu odmah prineli, tako da se uskoro potpuno oporavio.“

Kakva je to sila pokretala mladog Manadana? Sigurno ne nekakav mazohizam, već želja da sledi zakon po kojem je bio ništa više i ništa manje od ostalih iskušenika.

Zaključak

Počeo sam sa tvrdnjom da je svaki zakon zapisan. Moglo bi se reći da ovde vidimo kako se trojno savezništvo tela, pisanja i zakona ponovo uspostavlja. Ožiljci koji ostaju na telu su sav tekst primitivnog zakona. Zato se ovde može govoriti o pisanju na telu.

Kao što su autori *Anti-Edipa*⁶ tako snažno dokazali, primitivna društva su prva društva koja na svoje pripadnike utiskuju beleg. Do te tačke o njima se može govoriti kao o društvima bez pisma; ali to pre svega znači da pismo ukazuje na postojanje odvojenog, otuđenog, despotskog zakona države, kao što je to bio slučaj sa robijašima o kojima je pisao Marčenko, koji su sami pisali po svojim telima. Ne može se dovoljno snažno naglastiti do koje je mere primitivno društvo posvećeno tome da spreči pojavu ovog drugog zakona, koji uspostavlja i garantuje nejednakost. Zakon primitivnog društva je sušta suprotnost zakonu države. Arhaična društva belega su društva bez države, *društva protiv države*. Beleg na telima ljudi, uvek isti, saopštava: *Nećeš imati želju za vlašću; nećeš imati želju za potčinjavanjem*. Taj neseparatni zakon može biti zapisan samo na površini koja takođe nije odvojena od čoveka: na njegovom telu.

U tome treba videti dokaz zadivljujuće dubine misli Divljaka, koji su sve to znali oduvek i koji su nastojali, često po cenu zastrašujuće okrutnosti, da spreče pojavu nečeg još okrutnijeg. Zakon ispisan na telu čini tu svest neizbrisivom.

Pjer Klastar, 1974.

⁶ Gilles Deleuze/ Felix Guattari, *L'Anti-Oedipe: Capitalisme et Schizophrénie*, Paris, Minuit 1972. Feliks Gatari, Žil Delez, *Anti-Edip: Kapitalizam i šizofrenija*, prevela Ana Moralić, Knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci 1990.

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

Pierre Clastres
O mučenju u primitivnim društvima
1974.

Pierre Clastres, „De la torture dans les sociétés primitives“, *La Société contre l'état*, Editions de Minit, Paris, 1974. *Society Against the State: Essays in Political Anthropology*, Urzone Inc., Zone Books, NYC 1998. (1989)

Preveo Aleksa Golijanin, 2002. Preuzeto iz Pjer Klastr, *Društvo protiv države/ Vlast u primitivnom društvu*, anarhija/ blok 45, Porodična biblioteka br. 2, 2002. <http://anarhija-blok45.net>

anarhisticka-biblioteka.net